

20 aug. 2009

Verslag

Van de restauratiebehandeling van vier schilderijen uit de **Boskapel te Buggenhout**.
Aanvangsdatum van de werken 6 februari 2008, offerte 7 nov. 2007.

I. Aanbidding der Wijzen

Olieverf op doek: 84 x 136 cm – 102 x 155,5 cm (omlijsting) 17^e eeuws

Toestand vóór restauratie

- zeer slecht, totaal verzwakt en broos geworden drager(origineel doek)
- werd vroeger reeds gedoubleerd, deze komt nu terug los, lijm is verzwakt.
- veel vervormingen in de drager, verscheidene leemtes
- slijtage in de picturale lagen, en veel nagedonkerde retouches
- schimmel achteraan op het doek
- het spieraam was oorspronkelijk te fragiel gemaakt en heel zwak geworden.

Behandeling:

ter plaatse, in de pastorijs van Buggenhout

- facing aangebracht over het gehele oppervlak(di bescherming met Japans papier lijmen met verdunde was als lijm).
- Zo kon het transport veilig gebeuren, zonder risico op fragmentverlies
- in het atelier: het schilderij werd uit de omlijsting gehaald.
- losgemaakt van spieraam en ontdaan van doubluredoek,
- de scheuren werden meteen voorlopig licht gehecht met polyamide, zodat de reiniging van de achterzijde van het originele doek veilig kon gebeuren. De vroegere meelpap - verlijming was heel zwak en broos geworden, en liet zich gemakkelijk afschrapen met scalpel.
- bij de impregnatie van het geheel met was/hars werden de vervormingen vlakgedrukt, en de losliggende verfschilfers terug gefixeerd aan de originele drager, doek.
- de facing werd verwijderd met white-spirit, en kon de oppervlaktereiniging starten, vernissen en overschilderingen werden afgedund met vooral aceton /white-spirit 60/40.
- in de grotere leemtes werden incrustaties (stukken linnen) aangebracht en net als de scheuren gelast met polyamide aan de originele drager.
- een nieuw linnen werd voorgespannen op voorspanraam, bevochtigd en na droging over het origineel gelegd, waarna de doublering dmv was/hars impregnatie kon gebeuren.
- Eens bedoekt, werd het geheel uit het voorspanraam losgesneden en op een nieuw dennenhouten spieraam bevestigd met inoxnieten.
- de doorgedrongen was aan de voorzijde werd weggehaald met white-spirit
- het geheel doek werd ontvet met ossegal-loog, geneutraliseerd met gedemineraliseerd H₂O
- leemtes werden gevuld, genivelleerd met krijt/lijm (kaolin/totin)
- na plaatselijk ontvetten werden de basisretouches met gouacheverf aangebracht.
- nadien werd een tussenverniss(dammar) aangebracht
- de afwerkingretouches werden uitgevoerd met zuivere pigmenten met paraloid(bindmiddel)
- slotverniss, met spuitpistool aangebracht, dammar gesatineerd met 10% microcristallijne was.

- de omlijsting werd behandeld met insecticides, ontvet en herboend(zwart), gouden rand grondig gereinigd, enkele goudretouches aangebracht en afgeschermd met gomlak.
- Fotoreportage op CD-rom

II. Aanbidding der Wijzen

Olieverf op paneel: 106 x 76 cm - 122 x 91 cm (omlijsting) - 17^eeeuws
vroegere restauratie dateert van 1959- Van Damme, Gent

Toestand vóór restauratie:

- paneel samengesteld uit 3 horizontale elementen
- door krimp van de drager (hout) was de verf op vele plaatsen opgestuwd, talloze blaasvormingen in horizontale richting, de nerfrichting van de houten drager
- vroegere herstellingen en grote vlakken nagedonkerde overschilderingen vallen sterk op
- door gebruik van te snel drogend bindmiddel bij deze zijn vele krimpscheuren ontstaan.
- aan de achterzijde waren de voegen van de panelen bekleefd met een linnen band, en met 6 opstaande eiken latten verstevigd, vertikaal geplaatst en gehecht met schroeven.
- de omlijsting was in heel slechte staat, de hoeken versterkt met zink, gecamoufleerd met een dikke laag bruine lakverf.

Behandeling;

- ook hier werd om fragmentverlies te vermijden, vóór transport een facing aangebracht.
- in het atelier werd het paneel uit de omlijsting gehaald en de fixatie van de picturale lagen aangevat. Dmv kleine perforaties, wasinjectie met was en warmtespatula werden de opstuwingen vlakgedrukt en gelijmd.
- de vroeger aangebrachte parkettage(), en linnenbanden werden weggehaald, de achterzijde van de panelen gereinigd, behandeld met insecticide en met fungicide(schimmelwerend).
- De lijm tussen de elementen was zo broos geworden dat die hechting meer boden, en de panelen gemakkelijk uiteen konden worden geschoven. Enkele van de originele eiken pennen waren stuk.
- de voegen werden grondig gezuiverd, alle lijmsporen verwijderd en de pennen vervangen.
- de panelen werden verlijmd onder spanning d.m.v. spanvijzen met totinlijm.
- over de voegen werden eikenhouten blokjes gelijmd, als extra steun. De gehele achterzijde werd egaal getint met bister, en licht geïmpregneerd met zuivere was, dmv infraroodlamp.
- aan de voorzijde kon de facing worden weggehaald met white-spirit.
- de oliehoudende vernissen en vele slordige overschilderingen werden verwijderd, grotendeels met aceton/whitespirit 60/40 met amoniak(5%), en isoropanol/amoniak/h₂O (50/10/40) voor de overschilderingen.
- veel vroeger aangebrachte slordige masticages werden verwijderd en de meeste leemtes gezuiverd tot op het originele hout, eik. Daarin werden krasjes getrokken om de nieuwe krijt/lijm betere hechting te verzekeren.
- het geheel werd ontvet met osseagal-loog, nadien geneutraliseerd met gedemineraliseerd water.
- leemtes gevuld en genivelleerd met krijt/lijm, het craquelépatroon werd in de vlakken gekrast.
- retouches met waterverf
- tussenvernissen, damar
- retouches met zuivere pigmenten in paraloidhars
- eindvernissen, dammar gesatineerd 10% met microcrystalijne was.
- de lijst is origineel 17e eeuw, werd eerst ontdaan van alle overdadige aanpassingen, de lakverf gedecapeerd, de zinkstukken weggehaald en de hoeken herlijmd. De leemtes en weggerotte delen werden eerst verzadigd met paraloid/aceton, daarna met houtpulp in paraloid gevuld. Het origineel hout werd met insecticides(xylamon-clear) behandeld. De herstellingen in de omlijsting werden met acrylverf bruin geschilderd, het geheel geboend. wordt best gedecapeerd en de gezwart. De gouden rand werd licht geretoucheerd en met gomlak vernist.

Fotoverslag op CD-rom

III. Jesus geneest lamme van Kafarnaum (volgens mij Opwekking van Lazarus)

Olieverf op paneel: 120 x 94 cm - 131 x 105 cm (omlijsting) 17^eeeuws

Toestand:

- Paneel samengesteld uit 4 horizontale elementen
- horizontale opstuwingen van de verflaag door krimp van de drager(hout)
- fijne craquelévorming in de vernislaag, bij de laatste restauratie aangebracht.
- donker beeld, vooral door nagedonkerde oliehoudende vernis
- op de achterzijde werd een lattenwerk vastgeschroefd als ondersteuning, heel overdadig, 8 lange(over de breedte) en een 30-tal stukken korte(12 cm) dwars over de panelen.
- de omlijsting is niet origineel bij het paneel, eerder 19^e eeuw, oorspronkelijk verguld.

Behandeling:

- ook dit paneel werd van een facing voorzien vóór het transport naar het atelier. Hier moest evenwel heel voorzichtig tewerk worden gegaan omdat grote verfschilfers dreigden af te breken, bij de minste luchtverplaatsing bestond risico op fragmentverlies.
- de opstuwingen werden vlakgedrukt dmv injectie- en impregnatie met was, net als bij het voorgaande schilderij.
- eens de voorzijde beveiligd kon de achterzijde worden behandeld; de eikenhouten latten werden weggehaald, en de paneeldelen uiteen gehaald. Net als voorgaande paneel was hier ook de totinlijm broos geworden(hechte nog nauwelijks). De lijm werd verwijderd, waar nodig de pennen vervangen(3 pennen per voeg). De stukken werden onderling verlijmd met totinlijm, en nadien met eikenblokjes ondersteund, ook gekleefd met totin.
- reinigen van de picturale lagen, afdunnen van de vernissen en retouches met isopropanol/tolueen (60/40) – aceton/whitespirit 60/40
- de leemtes werden genivelleerd mt krijt/lijm(kaolin/totin)
- retouches met waterverf
- tussenvernissen aanbrengen: dammarhars in whitespirit
- afwerkingretouches met zuivere pigmenten paraloidhars
- eindvernissen, dammarvernissen gesatineerd met 10% microcrystalijne was.
- in de omlijsting werd een extra binnenrand gelijmd, omdat het schilderij te klein was en de aansluiting in de lijst te zwak was, waardoor het dreigde door de dagkant te vallen. deze aanpassing werd met slagmetaal verguld en geïntegreerd in de originele biseau.
- nieuw aanpassingen aan het paneel achteraan werden bijgetint met bister en dmv lichte impregnatie met was onder infrarood-warmte geïmpremerabiliseerd.

Fotoverslag op CD-rom

IV. Salomé draagt het hoofd van Johannes op een schotel

Olieverf op paneel; 106 x 81,7 cm - 93 x 69 cm (omlijsting)
eind 16° begin 17° eeuw

Toestand:

- paneel samengesteld uit 3 verticale elementen, er zijn wel 5 lijnen merkbaar, dit komt door 2 grote barsten in de eikenhouten drager.
- over de achterzijde werden op ongelijke afstanden 9 dwarslatten(eik) aangebracht, vastgeschroefd. De barsten waren slordig gevuld met houtpulp/lijm
- aan de voorzijde stonden de voegen van de elementen licht open, aan de randen is op verhoging van overdadige masticage merkbaar en sterke craquelévorming in de verflaag (teveel droogmiddel)
- over het gehele schilderij zijn lichte opstuwingen merkbaar,
- er is plaatselijk fragmentverlies, een ander fragment in het gezicht dreigde af te breken
- de picturale laag is vervuild
- vergeelde retouches zichtbaar in het gelaat van fig. Salomé
- vooral langs de voegen van de panelen zijn veel retouches aangebracht
- de omlijsting is eenvoudig, mogelijk origineel, en in goede staat.

Behandeling:

- vóór transport werd enkel een plaatselijke kleine facing aangebracht over de opstuwingen.
- mits omtrent de restauratieaanpak van dit schilderij meningsverschillen waren, zie verslag 30/4/09 van Mieke Goegebuer(architectenbureau Van Acker)is de behandeling van het paneel niet verlopen volgens de stappen die normaal worden genomen.
Het was de bedoeling eerst de voorzijde te fixeren en te beveiligen, om daarna het paneel aan de achterzijde te consolideren. Nu werd na fixatie van de picturale lagen, eerst de vernissen afgedund en de overschilderingen verwijderd(aceton/ws/amoniak)55/40/5 % en isopropanol/amoniak/h2o 60/10/30.
- De overdadige masticages langs de voegen dienden grotendeels met scalpel verwijderd.
- in voorbereiding tot behandeling achterkant werd een facing over de gehele voorzijde aangebracht met Japans papier en verdunde was/hars in whitespirit(25/75), na droging was de verflaag beveiligd.
- Na uitsluitel over verdere behandelingwijze werden de verstevigingslatten weggehaald, de schroefresten verwijderd. De paneelelementen werden uiteengehaald, lijmen afgeschraapt, mogelijke was/hars resten verwijderd, ontvet, gekrast waar nodig, eiken pennen vervangen door nieuwe. Dmv metalen spanvijzen en raamwerk, werden de panelen weer onderling verlijmd met totinlijm(ook warme lijm genoemd). Door het eerder weghalen van de overdadige masticages was het duidelijker hoe de panelen in eenzelfde vlak (niveau) dienden samengedrukt.
- door houtbokter aangetast hout werd eerst met insecticide behandeld, daarna met paraloid in aceton geïnjecteerd en verzadigd, de leemtes (vroegere schroefgaten en afgesplitte houtschilfers) werden gevuld met eikenhoutpulp met pva.
- eens het panel geconsolideerd werd de restauratie van de picturale laag werd aangevat; de facing werd verwijderd met whitespirit. De leemtes en naden ontvet, om na droging te worden gevuld en genivelleerd met krijt/lijm.(kaolin/totin)
- de basisretouches werden met waterverf (Windsor-Newton)aangebracht.
- dammarvernis als tussenvernis, met spaltel aangebracht.
- eind- of afwerkingsretouches ingetoetst met zuivere pigmenten(Sennelier) in Paraloid/xyleen.
- als slotvernis werd net als de andere schilderijen uit de Boskapel, conform het lastenboek, een matte dammarvernis (in 10 % microcrystalijne was) met pistool gespoten.

- de achterzijde van het paneel kreeg dus niet onmiddellijk een extra versteviging zoals gebruikelijk, er werd gevraagd de trekking van het paneel gedurende enkele weken op te volgen. Het profiel werd dagelijks afgetekend, samen met temperatuur en vochtigheidsgraad in het atelier. Dit gebeurde tussen juli 09 ten 13 aug. 09 verlofperiode (21-31/7) uitgezonderd. Zie deel van verslag aan Mevr.H.Dubois (KIK)

Verslag aan mevr. Dubois:

De vochtigheidsgraad in het atelier schommelde tussen 51/52 % tot soms 72 % en gemiddelde van 62,7 % met temperatuur van 19,3 tot 23,8°, gemiddelde 21,34°. Het profiel van de onderzijde werd dagelijks afgetekend, en de verbuiging in het middenpunt gemeten vanaf een rechte lijn op de uiterste punten. De kromming in middenpunt is gemiddeld 6,68 mm. Uiterste metingen waren, 8mm en 5,5 mm. Dus een lichte beweging van 2,5mm op het middenpunt van 69 cm.

Mits de vele manipulaties om de aftekening van het profiel dagelijks uit te voeren, is het paneel zonder enige steun zeer stabiel gebleven. Ik ben ervan overtuigd dat 3 à 4 steunblokjes per lijmvoeg voldoende garantie zullen geven, temeer er op de verticale voegen weinig of geen druk komt. De steunen zijn volgens mij eerder nodig als beveiliging bij latere(mogelijk onhandige) manipulaties.

Mits de werken dienen opgeleverd tegen volgende week zou ik die blokjes nu spoedig mogelijk willen plaatsen. Mag ik van u de bevestiging van dit besluit verwachten?!

B.Verbeke (verslag per email van 13/8/09)

Antwoord vanuit KIK:

*Het lijkt me inderdaad prima om de blokken te plaatsen. Het is toch mijn mening dat ten minste een achterkantbescherming geplaatst zou moeten worden. vriendelijke groeten,
H.Dubois*

- de verstevigingsblokjes werden gelijmd over de voegen gelijmd, 4 op een rij.
- Na de binnenslag van de omlijsting met vilt te hebben bekleed werd het paneel in de omlijsting geplaatst, en bevestigd. Het werd vastgezet met metalen veertjes en kurkschilfers als buffer.
- Over het paneel heen werden twee dwarslatten, eikenhouten, bevestigd die telkens door 2 houten blokjes op de lijst zijn vastgeschroefd, waardoor de druk regelbaar is. Dit zou volgens mij naast de voorgaande verstevigingen voldoende moeten zijn om het werk te beveiligen.

Fotoverslag op CD-rom

Bart Verbeke, restaurateur Gent

